

РЕШЕНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ В ЭКСПЕРТНОЙ ПРАКТИКЕ

Свиридова Л. В.

Рассмотрены актуальные вопросы создания частных экспертных методик лингвистических исследований для решения определенных видов задач. Проанализирована экспертная практика в отношении установления высказываний, выраженных в форме призывов, угроз, а также содержащих оскорбительную лексику. Определены пределы компетенции эксперта в области исследования письменной речи в процессе решения указанных задач.

Ключевые слова: частные экспертные методики лингвистических исследований, высказывания, выраженные в форме призывов, угроз, оскорбительная лексика, компетенция эксперта, комплексные исследования.

THE RESOLUTION OF LINGUISTIC TASKS IN THE EXPERT PRACTICE

Svyrydova L. V.

The article provides grounds for the establishment of specific expert methods of linguistic studies. Based on the analysis of literary sources that deal with the problems of such linguistic categories as «insult», «threat», «appeal», as well as the norms of the law of Ukraine, the article investigates into the possibility of solving within forensic examination certain types of tasks that may be of interests to investigation and court bodies as well as for legal entities and natural persons. These tasks include the identification in the texts of utterances in the form of appeals, threats, as well as those that contain insulting language. Illustrated with examples from expert practice the article shows the possibility of solving the abovementioned tasks and outlines the necessity of further theoretical research and methodological output in the sphere of linguistic examinations. The article also studies the issue of the expert's competence in the sphere of studying written texts while solving the abovementioned tasks. It demonstrates the capacity of linguistic studies within a comprehensive examination, and describes other types of tasks whose resolution is envisaged within the expert practice.

Keywords: specific expert methods of linguistic studies, utterances in the form of appeals, threats, insulting language, expert's competence, comprehensive studies.

УДК 159.99:347.98

А. М. Горещька, судовий експерт Харківського НДІСЕ, кандидат психологічних наук

ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ОРІЄНТОВНОГО РОЗМІРУ ГРОШОВОЇ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розглянуто дискусійні питання визначення розміру грошової компенсації за заподіяні моральні страждання в цивільному судочинстві. Досліджено норми закону, що визначають поняття вини в цивільному процесі та які

вступають у певні суперечності з існуючою методикою встановлення заподіяння моральної шкоди й оцінювання розміру компенсації за заподіяні страждання.

Ключові слова: моральна шкода, цивільний процес, компенсація, грошовий еквівалент, форма вини, судово-психологічна експертиза.

Поняття «моральна шкода» досить впевнено ввійшло в судову практику, у зв'язку з чим усе більшого значення набуває інститут її компенсації, заподіяної злочинном або іншим порушенням, які посягають на особисті немайнові права громадянина чи інші належні йому нематеріальні блага. Це регламентується Конституцією України, Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами (у тому числі, постановою Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»). Можливість відшкодування громадянам завданої моральної шкоди, безперечно, є одним із механізмів забезпечення прав людини, а судово-психологічна експертиза з питань визначення моральної шкоди в наш час стала важливим джерелом доказів у таких категоріях справ¹.

Найбільш дискусійним залишається питання розрахунку орієнтовного грошового еквівалента компенсації моральної шкоди.

До компетенції судового експерта-психолога відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень належать: установлення того факту, що ситуація, яка досліджується в справі, є психотравмуючою для підекспертної особи; якщо так, то чи завдані особі страждання (моральна шкода); якщо особі завдано страждання (моральну шкоду), то який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)².

Відповідно до законодавства України моральна шкода – це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб³. Моральна шкода полягає у:

— пониженні честі, гідності, престижу або ділової репутації;

¹ Див.: Алікіна Н. В. Зазираючи в душу / Н. В. Алікіна // Укр. юрист. — 2003. — № 10. — С. 32–35; Вона ж. Ущемление личности (Некоторые правовые и психологические аспекты) // Криминалистика и судебная экспертиза. — 2003. — Вып. 51. — С. 196–205.

² Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (у редакції наказу М-ва юстиції України від 26 груд. 2012 р. № 1950/5 // Офіц. вісн. України. — 2013. — № 3. — С. 297. — Ст. 91).

³ Див.: Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.

- моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я;
- порушенні права власності (у тому числі інтелектуальної);
- порушенні прав, наданих споживачам;
- зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом;
- порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя;
- порушенні стосунків з оточуючими людьми;
- іншому при настанні негативних наслідків.

У кримінальному процесі законодавець закріпив обов'язкове призначення експертизи для визначення розміру моральної шкоди. Частина другу ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України доповнено пунктом 6 згідно із Законом від 13 травня 2014 р. № 1261-VII: «... ч. 2. Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи для: ... 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням ...»¹.

Для встановлення заподіяної моральної шкоди використовується формула О. М. Ерделевського в методиці, яка згідно з рішенням секції судово-психологічної експертизи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті України, пройшовши апробацію, рекомендована до впровадження під час визначення можливого розміру компенсації моральної шкоди при проведенні судово-психологічних експертиз (реєстраційний номер методики 14.1.04, протоколи № 5 засідання секції від 25–26 жовтня 2001 р. і № 7 від 14–15 листопада 2002 р.).

Формула має такий вигляд: $D = d \times fv \times i \times c \times (1 - fs)$,

де D – розмір компенсації дійсної моральної шкоди; d – розмір компенсації презюмованої шкоди. Презюмовані моральні страждання (за О. М. Ерделевським) – це страждання, які відчуває «середня» нормально реагуюча людина у відповідь на неправомірні дії, які вчиняються відносно неї. Цей показник визначається за спеціальною таблицею відносних одиниць відповідно до психологічних аспектів подій, що розглядаються в справі в коефіцієнтах МЗП (мінімальних заробітних плат); fv – ступінь вини заподіювача шкоди, при цьому $0 \leq fv \leq 1$; i – коефіцієнт індивідуальних особливостей потерпілого, при цьому $0 \leq i \leq 2$; c – коефіцієнт урахування фактичних обставин шкоди, що заслуговують на увагу, при цьому $0 \leq c \leq 2$; fs – ступінь вини потерпілого, при цьому $0 \leq fs \leq 1$.

Один із коефіцієнтів у цій формулі відображає ступінь вини заподіювача шкоди (коефіцієнт fv), яка може мати чотири форми:

1) проста необережність (спричинювач не міг передбачити розвиток подій (не був інформований відповідним чином), але міг правильно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення та реалізувати його);

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13.05.2014 № 1261-VII // Відом. Верхов. Ради. — 2014. — № 28. — Ст. 937.

2) груба необережність (спричинювач сприймає малоімовірним виникнення й розвиток ситуації, але може прийняти правильне рішення та реалізувати його);

3) непрямий умисел (спричинювач міг передбачити ймовірність виникнення й розвитку ситуації, може прийняти правильне рішення та реалізувати його);

4) прямий умисел (спричинювач був інформований достовірно, або був упевнений у високій імовірності наслідків своєї діяльності, був готовий до розвитку ситуації, міг її правильно оцінити, прийняти правильне рішення та реалізувати його). Якщо ж спричинювач не міг правильно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення та реалізувати його, то коефіцієнту f_v надається значення нуль. Установлення цього коефіцієнта належить до компетенції суду.

Не виникає складнощів із наданням цих вихідних даних у тому випадку, коли питання про відшкодування моральної шкоди розглядається в цивільному процесі, якому передувала завершена кримінальна справа з обвинувальним вироком.

Колізії виникають при призначенні судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі до винесення вироку. Одним із шляхів подолання цієї колізії уявляється розрахунок імовірного орієнтованого розміру компенсації моральної шкоди, який розраховується для чотирьох різних форм ступеня вини заподіювача шкоди (проста, груба необережність, прямий або непрямий умисел). У висновку експерта буде вказано, що за умови, якщо слідством/судом буде встановлено, що ступінь вини відповідача пов'язаний із простою/грубою необережністю, непрямим/прямим умислом, можливий розмір (грошовий еквівалент) компенсації моральної шкоди, заподіяний позивачеві, складе ... грн (або еквівалент ... мінімальних заробітних плат) (указуються чотири варіанти грошової суми). Отже, при винесенні вироку суд у своєму розпорядженні матиме чотири варіанти грошових еквівалентів і залежно від форми вини, можна буде встановити розмір компенсації.

Складніше з визначенням коефіцієнта ступеня вини заподіювача шкоди в цивільному процесі. Так, відповідно до ст. 1167 Цивільного кодексу України існують такі підстави відповідальності за завдану моральну шкоду:

1. Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, установлених частиною другою цієї статті. 2. Моральна шкода відшкодовується *незалежно від вини* органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала:

— якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;

— якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт;

— в інших випадках, установлених законом.

У ст. 614 ЦК України вина розглядається окремо як умова (підстава) відповідальності за порушення зобов'язання. Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. При цьому Закон не містить визначення поняття провини (вини).

У літературі з цивільного права вина зазвичай розглядається як психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Вина особи трактується як невживання всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання боргу. Тому особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (ч. 1 ст. 614 ЦК України)¹.

У ст. 614 ЦК України зазначено дві форми вини – умисел і необережність, хоча критерії їх розмежування в Кодексі не наведено. Необережність є груба та легка. Під простою (легкою) необережністю розуміють таке ставлення особи до своєї поведінки, коли вона не передбачала та не бажала тих наслідків, які фактично настали, хоча, виходячи із конкретних обставин, об'єктивно могла й зобов'язана була їх передбачити. Груба необережність має місце, коли особа не бажала настання несприятливих наслідків, але передбачала їх і ставилася до цього байдуже або намагалася їх самовпевнено уникнути. Тобто це такий вчинок, нерозумність якого є очевидною.

За загальним правилом, обсяг відповідальності особи за порушення ним зобов'язання не залежить від форми його вини (умисел або необережність), тобто збитки відшкодовуються в повному обсязі незалежно від того, чи діяла особа умисно, чи з необережності.

У цивільному праві встановлена презумпція вини правопорушника (заподіювача шкоди), бо саме він повинен довести відсутність своєї вини в правопорушенні (ч. 2 ст. 614 ЦК України), тобто прийняття всіх зазначених заходів щодо його запобігання. Оскільки порушник передбачається винним, потерпілий від правопорушення не зобов'язаний доводити провину порушника, а останній для звільнення від відповідальності повинен сам довести її відсутність.

Слід зазначити, що експерт у своєму висновку не встановлює факт моральної школи (це юридичний критерій), а встановлює моральні страждання особи та їх причинно-наслідковий зв'язок з діями/бездіяльністю відповідача, які у свою чергу можуть виступати підставою для кваліфікації судом факту заподіяння моральної шкоди.

З наведеного випливає, що суд не може надати експерту-психологу відповідні дані щодо вини заподіювача шкоди, оскільки сторони самі доводять наявність чи відсутність факту винних дій. Отже, не уявляється можливим зробити розрахунок орієнтовного розміру (грошового еквівалента) компенсації моральної шкоди, не встановивши ступінь вини відповідача.

¹ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. — Вид. 2-ге, змінене і допов.. — К.: Істина, 2008. — 992 с.

Окремого розгляду та обговорення потребує також коефіцієнт f_s – ступінь вини потерпілого. Відповідно до методики форма вини потерпілого розглядається з п'яти позицій:

1) потерпілий не міг правильно оцінити ситуації, прийняти правильне рішення, щоб запобігти спричинення йому шкоди, та реалізувати його;

2) потерпілий не міг передбачити розвитку подій, що сталися, не був інформований достовірним чином, але міг правильно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення та реалізувати його;

3) потерпілий сприймає виникнення й розвиток ситуації як малоімовірні, але констатується його спроможність правильно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення із забезпечення своїх прав і реалізувати його;

4) потерпілий міг передбачити ймовірність виникнення й розвитку ситуації, міг правильно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення, щоб уникнути отримання шкоди та реалізувати його;

5) потерпілий був достовірно інформований або був упевнений у високій ймовірності виникнення певних наслідків своїх дій, був готовий до подібного розвитку ситуації, міг правильно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення та реалізувати його (прямий умисел).

Ступінь провини потерпілого f_s за наявності умислу повинен прийматися рівним 1, що є тотожним відмові в компенсації моральної шкоди.

Вина потерпілого – це психологічне ставлення потерпілого до своєї поведінки, яке, порушуючи норми об'єктивного права, тягне застосування певної санкції, що виявляється в зменшенні або позбавленні потерпілого права на відшкодування. У разі заподіяння шкоди враховуються тільки умисел і груба необережність потерпілого.

Згідно з ч. 1 ст. 1193 ЦК України умисел потерпілого належить до юридичного факту, за наявності якого особа, що заподіяла шкоду, безумовно звільняється від обов'язку її відшкодувати. Діяти умисно означає передбачати й бажати настання шкоди або свідомо її допускати.

Подолати це протиріччя можна двома шляхами: як і в кримінальному процесі проводити розрахунок для чотирьох коефіцієнтів ступінь провини заподіювача шкоди (використовуючи чотири форми вини), або ж проводити розрахунок з урахуванням лише вини у формі прямого умислу, при цьому зазначати, що зазначена сума є максимальною та може бути зменшена на розсуд суду. При цьому такі варіанти можливі лише тоді, коли достеменно встановлено, що події, які викликали проблематизацію життя позивача (потерпілого), виникли незалежно від волевиявлення останнього.

Проте ці два шляхи є дискусійними, що у свою чергу свідчить про необхідність розроблення та апробації відповідної судово-психологічної методики розрахунку орієнтовного розміру моральної шкоди в цивільному судочинстві з урахуванням і подоланням зазначених колізій.

**ОБ УСТАНОВЛЕНИИ ОРИЕНТИРОВОЧНОГО РАЗМЕРА
ДЕНЕЖНОЙ КОМПЕНСАЦИИ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА
В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ**

Горецкая А. Н.

Рассмотрены дискуссионные вопросы определения размера денежной компенсации за причиненные моральные страдания в гражданском судопроизводстве. Исследованы нормы закона, определяющие понятие вины в гражданском процессе и вступающие в определенные противоречия с существующей методикой установления причинения морального вреда и оценивания размера компенсации за причиненные страдания.

Ключевые слова: моральный вред, гражданский процесс, компенсация, денежный эквивалент, форма вины, судебно-психологическая экспертиза.

**ON DETERMINING ESTIMATED VALUE BENCHMARK
COMPENSATION FOR MORAL DAMAGES IN CIVIL CASES**

Goretskaya A. N.

The article deals the debated issues in determining the amount of compensation for inflicted moral suffering addressed in civil legal proceedings. The calculation of the benchmark equivalent for moral damages is part of a forensic psychological examination, as well as the establishment of a fact whether the situation in the case is psychologically traumatic. The article analyzes different approaches to determining compensation in civil and criminal cases. It also studies legal norms that define the notion of guilt in the civil process, to some extent they contradict the existing methods of determining the fact of moral damages and the amount of the compensation for inflicted suffering. The article discusses the forms of the guilt of the one who inflicted the damage and the guilt of the plaintiff (the injured party), and they must be taken into account while determining the compensation amount, at the same time this data is determined by the court decision and, as a rule, an expert is not provided with this data before the decision is announced. The article concludes with emphasizing the importance of eliminating this contradiction and the necessity of creating new methods to solve this collision.

Keywords: moral damages, civil cases, compensation, benchmark equivalent, forms of the guilt, forensic psychological examination.